

Onar Köyü'nün Uzak ve Yakın Geçmişine Bakış ve Roma Lejyonu XII. Fulminata

İsmail Kaygusuz

Dr., Emekli Öğretim Görevlisi, Araştırmacı Yazar

Onar Köyü, Doğu Anadolu Bölgesi'nin batı kesiminde, Yukarı Fırat havzasında yer alır; Fırat vadisinin batı yakasında, Malatya İli'ne 105 km, Arapgir İlçesi'ne ise 15 km uzaklıktadır. Köyün toprakları güneydoğuda Selamlı Köyü, kuzey ve batıda Aktaş (Kocu) ve Günyüzü (Gebük) Köyleri, kuzeyde Yukarı Yabanlı, kuzeybatıda Kayakesen (Amberge) Köyleri ile sınırlanmış çok eski bir yerleşim yeridir. Köy tarihsel süreç içinde idarî bölünüş olarak bir süre Erzincan İli'nin Kemaliye İlçesi'ne, bir süre de Elazığ İli'ne bağlı olarak kalmıştır.

Onar Köyü, Malatya-Arapgir karayolunun Arapgir'e 8 km kala güneydoğuya doğru 5 km içeride, sağlam bir zemin üzerine kurulmuştur. Köyün güneyini baştanbaşa saran ve asırlık dut ağaçlarının oluşturduğu yemyeşil bahçelerle kapladığı derin vadiden ayıran kayalıkta Roma Dönemi'nden kalma kaya mezarları (mağaralar) bulunmaktadır. Kuzey-güney yönünde "Yukarı" ve "Aşağı" olmak üzere iki mahalleye ayrılmıştır. Son yıllarda oluşturulan yapılaşma ise "Karşıbağ" adıyla anılan köyün karşısında gerçekleşmiştir. Kışın boşalan, yalnızca 25-30 ailenin kış mevsimini geçirdiği Onar, Mart ayından Kasım'a kadar dolup taşıyor; emekliler, kadınlar ve çocuklarla. Büyük sosyolojik dönüşüm olan kentleşmenin sonucu, Onarlılar İstanbul'un değişik semtlerine savrulmuş durumdadır. Köyde sürekli kalan yetmiş-seksen kişiye karşı, iki bin nüfusu aşkın ve yaklaşık beş yüz hanede yaşayan bu insanlar; ne yazık ki artık birbirini tanımayacak duruma gelmiş ve daha kötüsü, büyük ekonomik gelişmeye ve varsillaşmaya karşın, bir kültürel yozlaşmanın eşliğinde bulunmaktadır.

Onar Köyü'nün kurucusu, geleneksel Alevi Seyyid Ocakları'ndan birinin temsilcisi ve ocağına bağlı geniş bir talipler ağı bulunan Şeyh Hasan Onar, yaygın adıyla Onar Dede'dir. Ne yazık ki Onar Dede ocağı hakkında Şeyh Hasan Oner ya da Onar'ın Ali ve Ehlibeyt soylu olduğunu gösteren Seyyidlik Şeceresi ele geçirilemediğinden, geleneksel söylenceler ve söylemler dışında çok fazla bilginimiz yoktur. Buna karşılık Oner Zaviyesi Vakıf arazisinin kullanılmasına ilişkin, elimizde bulunan 16-17. yüzyıllara ait bazı padişah fermanlarında "Oner karyesinden Dersadete" başvuran kişilerin "Seyyidan"dan ve "büyük veli Şeyh Hasan Onar'ın evlatlarından" oldukları belirtilmektedir. Sözlü olarak gelen bilgiler ise Şeyh Hasan Onar'ın babası ya da dedesinin yedinci İmam Musa Kâzım soyundan bir kadınla evlenmiş olduğundan böyle bir bağın kurulduğu yolundadır.

Malatya İli'nin 2014 yılında "büyükşehir" olmasıyla Onar Köyü, bağlı bulunduğu Arapgir İlçesi'nin bir mahallesi olmuş ve resmi yazışmalarda artık Onar Mahallesi adıyla anılmaya başlamıştır. Tarihsel ve güncel olarak kırsal yerleşmenin tüm özelliklerini taşımakta ve ilkbaharın ilk ayından, sonbaharın son ayına kadar dolup taşan, kışın boşalan Onar'a biz yazımızda "köy" demeyi sürdüreceğiz (Res. 1).

Onar Köyü'nün geçmişini uzaktan yakına üç büyük tarihsel evre içinde görmek ve incelemek gerekir. Anadolu Selçuklu Sultanı Alâaddin Keykubat döneminde Onar Zaviyesi yerleşim birimi çerçevesinde vakfedilmiş köyün arazisinde çok uzun süren bu tarihsel evrelerin-çağların neredeyse kesintisiz yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu yerleşmeleri şöyle sıralayabiliriz:

I. Tarihöncesi (Neolitik ve Kalkolitik) Yerleşmeler

II. Hellenistik-Roma-Bizans Yerleşmeleri

III. Selçuklu Dönemi Türkmen Yerleşimci (Kolonizatör) Şeyh Hasan Hasan Onar ve Köyün Yakın Geçmişinin Kısa Özeti

Res. 1: Anar Köyü'nün güneybatıdan görünümü (Foto: İsmail Kaygusuz).

Onar Köyü Arazisi İçindeki Tarihöncesi Yerleşim Alanları ve Kalıntılar, Buluntular

Neolitik Dönem, toplayıcılıktan üretime geçildiği, toprağın işlenmeye başlandığı, tahıl ezgi, kesici delici, sıyrıcı taş aletlerin çeşidinin arttığı, yerleşik düzene geçilerek kerpiç evlerde yaşamaya başlandığı bir dönemdir. Çağın önemli özellikleri, insanların hayvanları evcilleştirmesi, üretici olarak tarım yapması, köyler kurması ve çanak çömlek yapımını öğrenmiş bulunmasıdır.

Bu dönemin yaşandığı yer, Onar köyü arazisinin birbirine komşu Şeyh Çayırı, Kahrımanoğlu, Ada semtlerini kapsayan geniş bir alandır. Özellikle arkasında yüksek bir düzlüğe ulaşan yamaçta köyden Delimehmet lakaplı Mehmet Palaz'ın bahçesinde, kendisi tarafından bulunmuş çok sayıda obsidiyen (siyah volkan camı) kesici, sıyrıcı delici aletler,¹ altlı-üstlü tahıl ezici ezgi taşları, çekic başıyla birlikte, bu bölgenin kuzeybatısında yürüyerek yaklaşık 30 dakika uzaklıktaki Kemer semtinde ağırşak, taş boncuk vb. buluntular Neolitik çağın (İ.Ö. 7500-5000) değişik evrelerini işaret etmektedir (Res. 2, 3, 4). Ayrıca Ada sayınının, yani taşlık alanın batı ucunda, 5-6 metre uzunluğunda, 1-1.5 m. genişliğinde yassı taş bloklar üzerinde tekli ve çoklu, neredeyse hepsi aynı ölçülerde sunu çanakları oyulmuş bir prehistorik kutsal alan bulunmaktadır (Res. 5, 6).

Yine bu alanlarda 1982 yılı toprak üstü araştırmalarımızda çok sayıda Hellenistik ve Roma keramikleri bulunmuştu. Bu alanın kuzeyinde Maksutziyareti ve Balkayası semtlerinde 5-6 tane Roma kaya mezarı vardır. 18 ve 19. yy.larda yaylacılar tarafından bu kaya mezarları oturma mekânı olarak kullanıldığından birkaçı tahrip edilmiş ve deformasyona uğratılmıştır. Köyün güneydoğusuna düşen Kalaycık'ta ve 1,5-2 km kuzeydoğusundaki Tutağaç semtinde iki önemli Kalkolitik çağ buluntusu ortaya çıkmıştır. Bunları açıklamadan önce 2000 yıl süren bu çağın özelliklerin kısaca özetlemek yerinde olacaktır: Adını taşın yanı sıra bakır kullanımından da alan Kalkolitik Çağ, kültür tarihinde ilk ön kent kültürlerinin başladığı dönem olarak bilinir. Yeni veriler, madenin ilk işlenmesinin Neolitik Çağ'ın Çanak Çömleksiz evresinde başladığını ortaya koymuşsa da, kullanımının çeşitlenmesi ve yaygınlaşması bu dönemde gerçekleşmiştir. Gelişkin tarım ve hayvancılık, insanın sosyal yapısındaki değişimleri giderek çabuklaştırmıştır. Yöneticiler, din adamları, çeşitli zanaatçılar gibi farklı grupların yanısıra anıtsal mimari, savunma ve sulama sistemleri, uzak mesafe ticareti ile lüks maddelerinin ticareti gelişmiştir. Bu gelişim sonucu, Anadolu'da, söz konusu çağ yerleşme yerlerinin sayısının 852'ye ulaştığı görülür. Bu sayıya, Onar arazisindeki iki önemli buluntu, bir kalkolitik yerleşimin daha eklenmesine vesile olabilir. Buluntulardan biri, Kalaycık semtinde emekli öğretmen Vahap Keleşer'in bağ kazarken çıkardığı krem-deve tüyü rengi zemin üzerinde siyah kalın zikzaklı çizgiler sarmalanmış bir ritüel çömleği (Res. 7) ve aynı yerde bulunmuş keramik parçası (Res. 8); diğeri ise Tutağaç'ta bir üzüm bağında bulunan sert kirli turuncu bir taş mühür (Res. 9a-b). Üçgen alınlıklı semerdam biçiminde, yaban keçisi kazınmış 1,8 cm x 2 cm ölçüğünde dikdörtgen tabanlı mühürün sırtın-

Res. 2: Yarım çekic başı (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 3: Ağırşaklar ve taş boncuk (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 4: Toplu Neolitik aletler (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 5: Tek taş levha üzerinde sunu çanakları (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 6: Taş levha üzerinde tek sunu çanağı (Foto: İsmail Kaygusuz).

dan uzunlamasına açılmış ince bir delik bulunmakta. Bu onun boyun asılı olarak taşındığını gösteriyor. Kalkolitik mühürü bağ kazarken bulan Mehmet Ünlü'nün dediğine göre, aynı bağın farklı yerlerinde ve değişik tarihlerde 3. yüzyıla ait bir Roma (İmp. Titus Fulvius Quietus İ.S. 261) ve bir Selçuklu Sultanı (13. yüzyıl) sikkesi bulmuştur (Res. 10-11). Birbirinden binlerce yıl uzak olan üç ayrı çağa ait buluntuların bir dönüm bile olmayan bir üzüm bağı alanında bulunması, ilginç olduğu kadar da bölgede prehistorik dönemlerden itibaren kesintisiz yerleşimin kanıtları olarak görmek gerekmez mi?

I.Hellenistik-Roma-Bizans Yerleşmeleri

Onar köyünün doğu ve güneydoğusundaki Pektarla, Tolikosman, Köysayı, Osmanın Bağının Başı ve Kalaycık semtlerini kapsayan bağ-bahçe, tarla ve bademlik alanlarında (Res. 12a-b) 1982 yılı yüzey araştırmalarımız sırasında birkaç Kalkolitik Çağ keramiğiyle birlikte çok sayıda Hellenistik, Terra sigillata/erken Roma, geç Roma ve Bizans keramikleri bulmuştuk. Bu alanlarda yığınlar halinde devasa taş duvarlarla bağların tarlaların birbirlerinden ayrılmış olması (Res. 13), bir antik harabenin üzerinde bulunduğunu açıkça göstermesi dışında; köylülerin üzüm çığneme aracı (salk) yaptıkları bir çapı 0,98 m, yüksekliği 0,60 m. olan bir sütun kasnağı (Res. 14); ayrıca bağ yaparken ortaya çıkan ve tekrar toprağa

Res. 7: Kalkolitik ritüel çömleği (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 8: Kalkolitik keramik parçası (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 9a: Kalkolitik mühür tabanına kazınmış yaban keçisi (Foto: Nida Karaca).

Res. 9b: Kalkolitik mühürün üçgen alınlığı ve deliği (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 10: İmp. Titus F. Quietus sikkesi, ön ve arka yüz (Foto: Nida Karaca).

Res. 11: Selçuklu parası, ön ve arka yüz (Foto: Nida Karaca).

gömdükleri birkaç sütun parçasından daha söz edilmektedir. Bunun dışında birkaç yıl önce bir mezar kazarken, korktukları için kapattıkları bir kocaman odadan (mekân boşluğundan) söz edilmektedir. Kâzım Dede'nin bağının kenarındaki içi taş-toprak dolu kaya sarnıcı ve Serikli Hasan'ın Bağ'ının başındaki kaya mezarının yakınında bulunan kule ve sur temel kalıntısını da unutmamak gerekir (Res. 15-16). Bunlardan başka 19.yy.ın ikinci çeyreğinde köy içinde Çorlu Mehmet ve Koca Dede'nin evlerinin temeli kazılırken, birbirine yakın iki ayrı yerde ortaya çıkarılan; birincisi 350-400 kg.tahıl kapasiteli, üzerinde iki yılan sarmalanmış; ağız çapı 0,51m, karın çapı 1,00m ve yükseklik 1,22m ölçülerinde büyük bir Roma pithos'u (erzak küpü). Diğeri ise içi sırlı, ağız çapı 0,36m, karın çapı 0,76m ve yüksekliği 1,00m ölçülerinde ve üzerinde iki haç arasında sahibinin adı (Araxiou-Aραξιου= Araksios'un) graffite edimiş tahminen 200 kg tahıl alabilen bir Bizans (olasıyla 6-7. yüzyıl) küpü, adı geçen müteveffa kişilerin mirasçıları tarafından kilerlerinde kullanılarak sapaşaglam korunmuştur. (Res. 17-18)

Bütün bunların ötesinde, köyün güneyindeki asırlık dut bahçelerinin bulunduğu vadiye bakan kayalıkta sıraya dizilmiş açık veya taş-toprak dolmuş kapalı 20'nin üzerinde kaya mezarlarının oluşturduğu, yukarıda sözü edilen semtleri kapsayan Roma yerleşmesi nekropolünün, toplumun üst tabakalarının kaya mezarlarından oluşan bölümü günümüze kalmıştır (Res. 19)

Kaya mezar odalarından biri, büyük olasılıkla 9. yüzyıl Bizans'ın İkonoklasizm/Haçları ikonaları kırma çağında (717-867) 40-50 kişi alacak kadar genişletilerek toplanma-ibadet yeri olarak kullanılmış. En gizli köşesine derince kayaya kazınmış yasaklı haç ve ayrıca ön taraftaki duvarda kırılmış yazıttan kalan bir sözcüğün son harflerinin biçimsel özelliği (kaligrafisi) bu dönemi işaret ediyor. Daha sonraları başka amaçlar için de kullanıldığı anlaşılıyor (Res. 20). Buraya yakın bulunan, çok az zarar görmüş arksolium kline'leri ve kemerleri sağlam kalmış bir başka kaya mezarı var. Mezar odasının girişinin karşısındaki arksolium kemerinin üstünde tabula ansata içinde boyayla yazıldığından silinmiş yazıtın birinci satırındaki ismi güçlükle çıkarabilmiştik 82'deki araştırmamızda. Harfler 1.2. yy. özelliklerini taşıyordu.

Res. 12a: Köyün doğu yarısıyla birlikte, güneyindeki kaya mezarlarının bulunduğu kayalık ve bağlık, bademlik antik alanın havadan genel görünümü (Foto: Halil Tanrıvermiş).

Res. 12b: Bağlık ve bademlik antik alanın orta bölümü (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 13a: Bademlik antik alandan duvar kalıntıları (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 13b: Antik alandan duvar kalıntıları (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 13c: Bademlik antik alandan duvar kalıntıları (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 14a: Antik alanda bulunan oyulmuş sütun kasmağı, yükseklik: 0,6 m (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 14b: Antik alanda oyulmuş sütun kasmağının üstten görünüşü, çapı: 0,98 m (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 15: (Olası) Sur kaya temel kalıntısı (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 16a: (Olası) Kule duvarı kalıntısı (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 16b: (Olası) Kule duvarı kalıntısı (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 17: Roma tahıl küpü (Pithos) (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 18a: Roma ve Bizans (sağda) pithos'ları birarada (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 18b: Bizans küpü üzerindeki yazıt: Αραξιου = Araksios (Araksios'un küpü) (Foto: İsmail Kaygusuz).

küçük odalı-olasıyla ikincisi sonradan eklenmiş- ve köylülerin "Sandıklı Mağara" adı takmış oldukları kaya mezarıdır.

Malatya İnönü Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Recep Özman tarafından incelenmiş Onar Kaya Mezarlarının büyük çoğunluğu çok küçük farklarla aynı tipolojik yapı özelliği taşımakta; mezar girişinin karşısında ve iki yanında arkosolium'lar bulunmakta ve mezar odasının ortasında bir veya iki ceset teknesi açılmış durumda. Mezarlardan birinin kemerlerinin kenarı firdolayı oyma yöntemiyle köşeli menderes ve yumurta friziyle süslenmiş ve bunun sağ yanında kırmızı boyayla birkaç yılan motifi bulunmakta (Res. 21). Bu motiflerin çizildiği arkosolium'da bir hekimin cesedi bulunduğu düşünülebilir. İçlerinde hepsinden farklı tipolojik özellik gösteren; içiçe iki

Res. 19a: Kaya mezarlarının bulunduğu alanın batı bölümü (Foto: Nezih Başgelen, 1983).

Res. 19b: Kaya mezarlarının bulunduğu kayalık alanın havadan genel görünümü (Foto: Halil Tanrıvermiş).

Sandıklı Mağara'nın Esrarı

Açık ve içine girilebilen kaya mezarlarından bize göre en önemlisi, duvarlarında kırmızı aşı boyayla hayvan ve insan resimleri yapılmış "Sandıklı Mağara" adını taşıyan içiçe iki odalı kaya mezarıdır. 1,90 x 1,70 m. ölçülerinde bir ön oda ve bu odanın karşı duvarının sağ çaprazından 0,65m. genişliğinde ve 0,25 m. derinliğinde bir kapıyla girilen, 0,80 m. genişliğinde ve 1,60 m. uzunluğunda arka odadan oluşmaktadır (Res. 22). Kaya mezarının ön odasında 1,45 m. ölçülerinde tabana oyulmuş bir cesed-mezar teknesi mevcuttur. Bu kaya mezarı boyutları açısından küçük olmasına rağmen, duvarlarındaki resimleriyle çok büyük önem arz etmektedir.²

Girişin solundaki duvarda, alt ve üstü kırmızı renkte kare ve testere dişlerine benzetilen üçgenlerle bordürlenmiş alanda aynı renkte çok düzgün, uzun bacaklı, uzun boyunlu koşan ve otlayan altı adet attan bir duvar resmi oluşturulmuş. Atlardan dördü farklı yönlerde özgürce otlamakta, diğer ikisi de aynı yönde koşar durumdadır. Duvar resminin, kapı tarafında, hemen bordürün altında ışıkları kalın kırmızı çizgilerden güzel bir güneş motifi (Res. 23) bulunmakta. İlk bakışta göze çarpan atlar olduğu halde, (Res. 24) köylülerin "Atlı mağara" değil de "Sandıklı Mağara" adını takmış olmaları çok ilginç doğrusu. Olasılıkla duvar resminin alt bordür hattını oluşturan kare motiflerini sandıklara benzetmiş olmalılar!

At resimlerinin karşısındaki sağ duvarda sadece at binmiş koşturan, sol kolunu geriye doğru uzatmış, sağ eli atın dizgininde, ve sanki yüzüne doğru dalgalanan bir sancak (!) bulunan

Res. 20: Kaya mezarından bozulmuş büyük mağaranın içten görünüşü (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 21a: Yumurta frizli arkosolium kimeri (Foto: Kasım Gümüş).

Res. 21b: Yumurta frizinin sağındaki yılan resimleri (Foto: İsmail Kaygusuz).

kısmen tahribolmuş bir insan figürü görülmektedir (Res. 25). Ne olduğu anlaşılamayan başka figürlerden izler de mevcut.

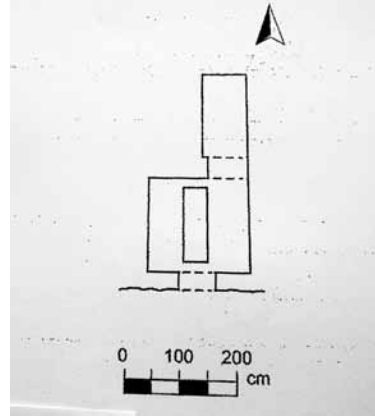
Dış kapının karşısında ve iç oda kapısının solundaki duvarda yine kırmızı renkte bir adam; çizgilerle stilize tek hörgüçlü bir deve, olasıyla bir sürüyü simgeleyen dört-beş küçükbaş hayvan ve ardında belli belirsiz, elinde değnek bir atlı, yine oldukça stilize bir ev-kulübe ve arkasında elini kulübenin çatısına uzatmış giyimli irice bir insan figürü seçilmekte.³ Bu resimler sanki ikinci bir sanatçının elinden çıkmış izlenimi vermektedir (Res. 26).

Kaya mezarının dış kapısının üstünde olasıyla mezar yazıtının bulunduğu düzgün bir kare alan bulunmaktadır (Res. 27). Yazıtın boyayla yazıldığı için dış etmenlerle silindiği anlaşılıyor; zaten taşa kazındığını gösteren herhangi bir iz yoktur.

“Sandıklı Mağara” kaya mezarı çok büyük olasıyla en geç 1. yüzyılın sonlarına tarihlenebilir diye düşünüyoruz. Sağ duvardaki atların çok canlı, hareketli, uzun boyunlu ve uzun bacaklı ve realistik görünümde oluşu; İ.Ö. 5-4. yy. Klasik Dönem’e özenen Hellenistik Dönem (İ.Ö. 3.2. yy) san’at anlayışının Erken Roma Sanatı’na yansımaları olarak değerlendirilebilir. Yaklaşık iki bin yıl önce yapılmış olan bu at resimleri, çok ödüllü bir fotoğraf sanatçısı olan Tahsin Aydoğmuş, yayınladığı 200’den fazla fotoğrafın bulunduğu büyük boy albümünde doğal hareketliliğin, *Devinimin Görsel Dili (Expression of motion)* olarak en başta yer verilmiştir. (Res. Değerli sanatçı atların hareketliliğini betimleyen bu resimler için şöyle söylemektedir:

Res. 22a: Sandıklı kaya mezarının arka odası ve yanındaki figüratif deve, insan, küçükbaş hayvan ve ev resimleri (Foto: Kasım Gümüş).

Res. 22b: Sandıklı kaya mezarının planı (Yr.Doç. Dr. Recep Özman)

Res. 23: Sandıklı mağaranın duvarındaki güneş, koşan-otlayan atlar, kare ve üçgen bordürlü kompozisyon.

Res. 24a: Sandıklı Mağaradaki koşan ve otlayan atlar freski (Tahsin Aydoğmuş'un kitabından) (Foto: Tahsin Aydoğmuş).

Res. 24b: Koşan ve otlayan atlar freskinden bir detay (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 25: Sandıklı Mağara duvarında at koşuturan süvari (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 26a: Sandıklı mağara duvarındaki stilize deve, insan, ev ve küçükbaş hayvan resimleri (Foto: Kasım Gümüş).

“2012 yılında Arapgir’in Onar köyündeki kaya mezarlarının bulunduğu bölgeye gittik. Kaya mezarlarının birinde inanılmaz çizimleriyle altı ayrı devinimi anlatan at figürlerini görünce çok şaşırđım. Figürleri incelediğimde o dönem insanların atların hareketlerini görsel dile dönüştürdüklerini hayretle gözlemlerdim. Yüzyıllar öncesinde de günümüzde de atların devinimleri görsel dille özgürlüğün sembolü olarak kullanılmagelmiştir...”⁴

Öbür yandan, daha çok şey anlatmak için stilize soyutlamalarla, gerçekçiliğın yanyana bulunuşu doğrusu anlamlı duruyor. Bazan kayalar, mezar stelleri ve sütunlar üzerine yapılan grafitto'larla (çiziktirilmiş, stilize resimler) olaylar bile anlatılıyor. En tipik örneğine, kazılarında epigraf olarak katıldığım 80'li yılların başlarında antik Perge'de rastlamıştık. Tacitus Caddesi'ndeki bir granit sütun üzerine Side ile Perge kenti arasında yapılan bir güreş yarışmasının bütün aşamaları kare kare graffite edilmişti Pergeli ve Sideli güreşçilerin adları da yazılarak.

Kaya mezarının duvarlarındaki bu resimler ne anlama geliyor, neyi ifade ediyordu? Daha sonraki yüzyıllarda birçok kere kullanıldığına göre, bu mezarın ilk sahibi kimdi? Her kimse, bu resimler tamamıyla onunla ilgilidir. İlk bakışta bu mezar sahibinin atlarla yakından ilişkisi olduğu izlenimi zaten uyandırıyor. Ama, herhalde at bakıcısı, sıradan bir seyis değildi. Ayrıca karşı duvardaki at üstünde süvari resmi, bu kişinin, yani ilk mezar sahibinin bir süvari olduğunu göstermekte olduğu kuşkuların ötesindedir. Hemen kim olabileceği hakkında düşündüğümüzü baştan, çekinmeden söyleyelim: Bu kişi bir Roma lejyonu süvarisidir. Hem de sıradan bir asker değil, lejyonda çeşitli hizmetlerde bulunmuş, birçok aşamalardan geçmiş bir

Res. 26b: Küçükbaş hayvanlar ve çobanı (?) (Foto: Kasım Gümüş).

Res. 27: Sandıklı Kaya mezarının deforme olmuş kapısı ve üstündeki yazısı silinmiş yazıt levhası (Foto: İsmail Kaygusuz).

lejyon süvari birliğinden emekli, yani veteran lejyonerdir. Hatta duvar resminin alt başındaki güneş motifi onun bir süvari kumandanı olduğunu belirleyebileceği gibi; duvardaki stilize resimler de develerle lejyonun yüklerini taşıdığı, kamp kuruluşlarında, ev yapımlarında çalıştığı, hayvanların-atların, küçükbaş hayvanların bakımıyla bile uğraştığını göstermiş olabilir. Ancak bu hizmetleri yaparak mı yükselip lejyon süvarisi kumandanı olduğu, yoksa 25 yıllık askerlik hizmetinden sonra veteranelik döneminde yeniden lejyona dönüş yaptığından mı geri hizmete alındığını saptamak olası değildir.

Bu varsayım ve yorumlarımızı temellendirmek için Roma Lejyonları hakkında kısa bir bilgi geçtikten sonra, bu süvari veteran'ın hangi lejyona mensup olabileceğini kanıtlamaya çalışacağız.

Roma İmparatorluğunda Militarist Yapılanma; Lejyon Sistemi

Roma ordusu erken imparatorluk döneminde üç bölümden oluşuyordu. Bunlardan birisi Lejyonlar (Legio; çoğulu Legiones), ikincisi Yardımcı Birlikler (Auxilia) ve üçüncüsü Roma'da ya da yakınlarında yerleştirilmiş olan bölümdü. Sonuncusu Praetoria Muhafız Alayı (Cohors Praetoria), İmparatorun Atlı Muhafızları (Equites Singulares Imperatoris), Kent Muhafızı (Cohors Urbis), itfaiye Birliği (Vigilis) ile Misenum ve Ravenna'daki Donanma'dan oluşuyordu.

Diğer ikisi, yani Lejyonlar ve Yardımcı Birlikler, merkezden çok uzaktaydılar. Onlar, Augustus'tan itibaren genellikle Castris (çoğulu Castra) ve Castellum (Çoğulu Castella) denilen daimi karargahlara sahip oldular. İlki lejyonların, ikincisi Yardımcı Birliklerin karargahıydı. Lejyon ve Yardımcı Birlik arasındaki temel fark, ilkinin Roma vatandaşı olan askerlerden, ikincisinin vatandaşlık hakkına sahip olmayan müttefiklerden kurulmuş olmasıydı. İ.Ö. 1. yüzyılın ilk çeyrek yüzyılı tamamlandığında olmalarına yol açtı. Bu şekilde lejyoner olanların doğum yeri, yazıtlarında castris (karargah) olarak verildi. Başka İtalya'nın tüm kentlerine verilen vatandaşlık hakkı, Roma lejyoneri olma ayrıcalığını İtalya ile sınırlandırmıştı. Ancak lejyonerlik ile ilgili bu sınırlama gerektiğinde ihlal edilebildi. Ayrıca Lejyon karargahlarının daimi olması, lejyonerlerin Roma yasasına rağmen bölge kadınlarıyla evlenmelerine ve bu evlilikten doğan erkek çocuklarının da, doğum yeri olarak Roma vatandaşlığı hakkına sahip bir yerleşmeyi göstermedikleri halde lejyoner olmuşlardı. Demek ki Roma lejyonlarına asker alımında gözetilen vatandaşlık koşulu, en azından Augustus'tan itibaren kağıt üzerinde kalmıştı.

Latincesi *Legio* olan Lejyon sözcüğü, Lat. *Legere* (seçmek-seçilmek, tercih etmek) fiilinden çekilmiş isim-fiildir ve "seçilmiş olan" anlamına gelir. Bu terim tüm Roma ordusunu temsil eder. Gerçekten de bu ordunun askerleri özenle seçilirdi ve yalnızca Roma vatandaşları asker olabilir. Bu terim Cumhuriyet döneminden başlayarak, her bir ordu birimi için kullanılmaya başlandı. Roma İmparatorluğunu Britania'dan, Doğu Akdeniz kıyılarına ve Pers-Parth sınırlarına kadar, çok değişik isimler ve amblemler/simgeler taşıyan 30 Lejyon koruyordu. Konuşlandıkları yerler genelde sınır boyları olmasına rağmen ihtiyaç duyulduğunda birkaçı birleştirilerek en uzak noktalara sefere çıkarılabilir.

İmparatorluk Eyaletlerindeki lejyonların komutanları, genellikle eyalet valisidir Augustus'un başarılı ve etkin askeri politikaları ardılları tarafından kullanılmaya devam edildi. Bu imparatorlar, dikkatlice, şartların gerektirdiği ve izin verdiği ölçüde ordunun gücü 30 lejyon civarında olacak şekilde yeni lejyonlar oluşturdu. Erken İmparatorluk boyunca komuta altındaki Lejyonların mevcudu sınırlarda görev yapan Lejyonların da dahil edilmesi durumunda aşağı yukarı 153,600 kişilik bir askeri güce karşılık gelir. Takviye edilmiş bazı Lejyonların sayıları zaman zaman 15,000–16,000 kişilik bir güce ya da modern zamanların bir Tümenine eşdeğer olabiliyordu.

İmparatorluk çağı boyunca lejyonlar önemli politik roller oynadılar. Eylemleri İmparatorluğu bir isyancı generalden koruyabilir ya da onu başa geçirebilirdi. Örneğin, Dört İmparator Yılı sırasında Vitelliusun yenilmesinin nedeni Tuna lejyonlarının Vespasianus'u desteklemeye karar vermesidir.

Erken İmparatorlukta, lejyonlar özel semboller ve özel hikâyeler yardımıyla askerlerin hizmet etmekten gurur duyacağı şekilde standardize edilmişti. Lejyon bir legatus (Legatus legionis) tarafından komuta edilirdi. Yaklaşık otuzlu yaşlarında olan Legatus'lar tam bir lejyon komutanıdır ve genellikle 3 ya da 4 yıllık bir süre için (bazı durumlarda daha uzun bir süre için) senatörler arasından imparator tarafından bu göreve atanırlar.

Legatus'un hemen altında altı adet seçilmiş *askeri tribün* bulunur, beş tanesi kurmay subay, altıncısı ise Senatoya seçilecek bir soylu olurdu. Lejyonda ayrıca tıbbi personel olarak bir grup

subay, mühendisler, kayıt tutucular, üs komutanı olan karargâh komutanı /*praefectus castrorum* ve rahip ve müzisyenler bulunurdu.

Geç Roma İmparatorluğu (284 yılından itibaren) döneminde lejyonların sayısı artırıldı ve Roma ordusu genişledi. Roma lejyonlarının yapısı tarih boyunca büyük değişimlerden geçti. erken imparatorluk döneminde 5800 kişilik birlikler olarak biliniyorlarsa da, bu rakam sıklıkla değişirdi. Çünkü sefere çıkıldığında artçılar, geri savunmacılar, izciler eklenir. Askerler de bazen firar ederdi. Bu yüzden lejyonların günlük kişi kayıtları tutulurdu. Lejyon yapılarını, kaç kişi olduklarını, kimlerin asker olduklarını, komutanların ve ilgili kişilerin adlarını biliyor olmamızın en büyük nedeni bu çok sık tutulan kayıtlar sayesinde.

5800 kişilik bir lejyonda, 480 kişilik, adına *cohors* denilen 10 birlik bulunurdu; hepsine birden *cohortes* denilirdi. Aynı zamanda başlarında bir *Centurion* (Yüzbaşı) bulunan 59-60 *centuria* (her birinde 80 lejyoner vardı) bulunmaktaydı her lejyonda. Ayrıca Lejyonun 1000 kişilik süvari birliği vardı. Genelde 6000'e tamamlanan lejyonda hafif piyade hizmet birliği olarak da, mühendisler, nalbantlar, demirciler, dericiler, açıcılar, köleler, taş ustaları, seyisler, çobanlar ve bir ordunun işleme için gereken alet, edevat, ham madde vb. donanımı sağlayan diğer kişiler hizmet görmekteydi. Anadolu'da 4 lejyon konuşlanmıştı: Legio XII Fulminata, Legio IV Scythica, Legio VII Ferrata ve Legio XV Apollinaris. Yani, yaklaşık olarak en az 24.000 kişilik askeri bir güçten bahsediyoruz. Kısacası İmparatorluğun tüm askeri gücünün yaklaşık %14'ü Anadolu'da üslenmişti. Bizi ilgilendiren bu dört Roma lejyonundan sadece birisi, Legio XII. Fulminata!

Roma'nın XII. Fulminata Lejyonu

Legio XII. Fulminata, bizzat Julius Caesar tarafından İ.Ö. 58 yılında, Galya seferlerine destek olması için (özellikle Helvetia ve Nervia ile savaşlarda) oluşturulmuştur. Adı (Latince) *Fulmen*, *Fulminatus* (Yun. Κεραυνοφορος) sözcüğünden “Şimşek ya da yıldırım taşıyan” anlamına gelmektedir. Arması/Simgesi “Şimşek/yıldırım yıldırım çakması”dır (Res. 28) Diğer unvanları *Paterne*, *Victrix*, *Antiqua*, *Certa Constans* ve *Galliena*'dır. Marcus Antonius'un Actium savaşında yenilmesinden sonra İ.Ö. 14 veya 4 yılından önce Suriye'de Rahpanae'da konuşlandırılmış ve uzun süre burada kalmıştır. İ.S. 58-60 yıllarında XII. Fulminata Lejyonu Corbulo'nun Armenia seferinde başarıyla savaşmışsa da, daha sonra Paetus'un 62 yılında Parthlara karşı çıktığı seferde IV. Scythica Lejyonu ile birlikte Rhandaia'da yenilgiye uğramıştır. İ.S. 66'daki Yahudi halk ayaklanması sonucu Kudüste bulunan Roma garnizonunun imhasında sonra, IV. Scythica ve VI. Ferrata lejyonlarının özel birlikleriyle (*vexillationes*) birlikte XII. Fulminata Lejyonu misilleme için Yahudilerin üzerine gönderilmişti. Ancak Suriye valisi Gaius Cestius Gallus, lejyonu zayıf olduğu gerekçesiyle geri çevirdi. Dönüş yolunda XII. Fulminata Lejyonu pusuya düşürüldü ve Beit-Horan'da Elazar ben Simon tarafından ağır yenilgiye uğratıldı. 6000 Romalının öldürüldüğü bu savaşta Lejyon, büyük onursuzluk olan İmparatorluğun simgesi Aquilia (Kartal) sancağını yitirdi.

Bununla birlikte Yahudi savaşlarının son aşaması Roma'nın başarısıyla bitmiştir. Bu başarı, yeni Suriye Legatus'u/valisi Titus F. Vespasianus komutasında büyük bir gayretle savaşmış ve Kudüs'ü geri alarak savaşa son noktayı koymuş olan XII. Fulminata lejyonuna aittir. Fazla değil 2 yıl bile geçmeden, İ.S. 69 yılında İmparatorluk tahtı için ayaklanmasında, Tuna boyundaki lejyonlarla birlikte eski komutanı Titus Flavius Vespasianus'u destekledi. İmparator Titus F. Vespasianus (69-79) ertesini yıl, İ.S. 70'de XII. Fulminata Lejyonunu, Armenia'ya karşı doğu sınırlarını koruması için, Corbulo'nun seferleri sırasında birliğini başında bir kış geçirmiş olduğu Melitene'ye gönderip, orada konuşlandırdı.

Flavius Iosephus'un (F. Iosephus, *Belli Iudeae*, 7, 1.3) “Titus'un bu lejyonu, daha önce yahudilere yenildiğini anımsatarak Melitene'ye gönderdiğini yazması” inandırıcı olamaz. Çünkü, XII. Fulminata Lejyonuna komuta ederken Yahudi savaşlarında başarı kazandı. İmparatorluk için isyan ettiğinde bu lejyon kendi tarafında olmuştur. Kısacası cezalandırılacak bir durum yoktu ki, sürgüne göndermiş olsun! Tam tersine, gücünü önemseyerek orada, Armenia sınırını korusunlar diye görevlendiriyor. Yani, aynı antik yazarın kendi söylemiyle “Armenia ve Kappadokya sınırlarında, Fırat'a

Res. 28: XII. Fulminata Lejyonu'nun arması

yakın Melitene denilen yere gönderdi” (εις δε Μελιτηνην καλουμενην απεστειλε, παρα τον Ευφρατην εν μεθοριοις της Αρμενιαις εστι και Καππαδοκιαις) Bu yıl ayrıca, Parth sınırını korumak üzere de, IV. Scythica Lejyonu’nu Zeugma’da konuşlandırıyor.

XII.Fulminata Lejyonu’nun Kappadokya Eyaleti’nin bir vilayeti olan Melitene’deki 300 yıldan uzun süren varlığı bazı antik yazarlarla birlikte, Anadolu’nun çeşitli antik yerleşim alanlarından çıkan birçok yazıtlarla belgelenmiştir. 134 yılında Kappadokya Eyalet valisi tarihçi Flavius Arrianus’un başına geçtiği XII. Fulminata Lejyonu, Satala’daki (Sadak köyü, Gümüşhane) XV. Apollinaris Lejyonu’yla birlikte sefere çıkmış ve bu kavmi İmparatorluk için tehlike olmaktan çıkarmıştır. Sınırların çok ötesindeki bu savaşın seyrini, “Alanlara Karşı Arrianus’un Seferi” (Αρριανου εκτασις κατα Αλανων) kitabında anlatırken, uzun betimlemelerle bu iki lejyon hakkında bilgi vermiştir.

166-180 yılları arasında Marcomanni ve Quadi isimli Germen kabilelerinin Tuna kıyılarında çıkardığı ayaklanmalara karşı XII. Fulminata Lejyonu’ndan gönderilen Vexillatio’lar (Özel birlikler) 14 yıl bu bölgede kalarak isyanı bastırmış. 175 yılında Suriye valisi Avidius Cassius’un İmp. Marcus Aurelius’a karşı başkaldırısında XII. Fulminata İmparator’a bağlı kalmış ve *Certa Constans* (daima sadık) unvanını almıştır. Adapazarı/Düzce’de (Prusias ad Hypium) bulunan ve 210 yılına ait yazıtta Lejyon bu unvanla anılmaktadır.

Melitene erken Hristiyanlığın önemli merkezlerinden biriydi; Hristiyan Aziz Şehitleri menkıbelerinde sıkça XII. Fulminata Lejyonu’na atf yapılır. İmp. Valerianus’un 259 yılındaki Hristiyan toplu koğuşturmasında, Meliteneli Aziz Polyeuctus’a uyan bu lejyondan bir Centurio (80 lejyoner), onunla birlikte ölümle cezalandırıldı. Polyeuctus, bir pagan törenine saldırmak ve putlarını kırma girişiminde bulunmakla suçlanmıştı. 62 yıl sonra, yani 321 yılındaki Licinus’un büyük hristiyan toplu kıyımı başladığında *Sebasteia*’da (Sivas) bulunan XII. Fulminata’nın 40 kişilik bir müfrezesi, hristiyanları kitlesel lanetleme yürüyüşüne katılmayı reddetmişlerdi. Onları yakalayıp kış mevsiminde donmuş bir gölün buz yüzeyinde çırılçıplak teşhir ettiler ve inançlarından dönmeyip direndikleri için hepsi orada donarak öldüler. Bunlar hâlâ Ortodoks ve katolik kiliselerinde “*Sebasteia’nin Kırk Aziz Şehidi*” olarak saygıyla yadedilir.

XII. Fulminata Lejyonu’na lejyoner kaydı yaptırarak asker sağlamış, yazıtlarla saptanan Anadolu kentlerinin bazıları şunlardır: Neoclaudiopolis (Vezirköprü), Comona (Gümenek), Ankyra (Ankara), Antiochia ad Pisidiam (Yalvaç), Trogitis (Suğla gölü civarı) ve Laertes (Kozyaka köyü?).

XII. Fulminata Lejyonu’nun 4. yüzyılın sonlarına kadar hâlâ konuşlandırıldığı Melitene’de (Malatya) bulunduğu, İ.S. 400 civarında düzenlenmiş olan *Notitia Dignitatum* (38,14: *Praefectus legionis duodecimae fulminatae, Melitena*) sayesinde bilinmektedir. Böylece erken Bizans döneminin başlarında XII. Fulminata Lejyonu’nun 300 yıllık askeri macerası bitmiş görünüyor. Kuşkusuzdur ki, konuşlandırıldığı 1. yüzyıldan itibaren yörenin yerli halkıyla kaynaşmış Romalı Lejyonerlerin torunları hristiyanlaşarak Bizans’ı da yaşamayı sürdürdüler, ama Melitene’nin neresinde?...

Legion XII Fulminata’nın Onar Köyü Arazisinde Konuşlandırılmış Olabileceğine Dair Kanıtlar

Hakkında bilinenleri kısaca özetlediğimiz bu lejyon, gerçekte Melitene’nin neresinde konuşlandırılmış? Merkez karargâhı (Castris) neresidir ve lejyonerlerin ailesi, çocukları ve torunları hangi yerleşim alanında yaşamışlardır? Bu soruların yanıtı henüz bulunmuş değil.

XII. Fulminata Lejyonu’nun Anadolu’nun iç bölgelerine de vexillatio birlikleriyle bazı askeri görevlere çıktığı ve ayrıca *Melitene-Satala, Apameia* (Dinar, Afyon)-*Eumeneia* (Işıklı köyü, Denizli) arasındaki yolların yapımı ve bakımında buldukları çeşitli yazıtlar aracılığıyla bilinmektedir. Kısmen ve yetersiz olsa da; Zeugma’da IV. Scythica, Satala’da XV. Apollinaris lejyonlarının bu sınır yerleşmelerindeki karargâhlarının arazide saptanması konusunda çeşitli araştırmalar yapılmış ve yerleri kesinlik kazanmış sayılabilir. Buna karşılık Melitene (Malatya) bölgesinde bu bağlamda birkaç küçük yüzey araştırmaları dışında herhangi bir çalışma ve arkeolojik kazı yapılmadığından, XII. Fulminata Lejyonu karargâhının nerede olduğuna dair değil kesin, hemen hemen hiçbir bilgi bulunmamaktadır. V.Sevin/Z.Derin’in (A Fortified site to the east of Malatya) bu lejyonun konuşlandığı ve karargâh merkezi olarak ileri sürdükleri Eski Malatya’da, Orduzu beldesindeki Karamildan tepesi yerleşim alanı olabileceği, sadece bir varsayımdır, gerçeklik kazanmamıştır. Bunu ispatlayacak herhangi bir arkeolojik, epigrafik veya nüvizmatik kanıt ele geçmiş değildir.

Bize göre XII. Fulminata Lejyonu, İ.S. 70 yılında İmp. Titus Flavius Vespasianus tarafından, 1.Centurio'su da yüksek nişanlarla ödüllendirilerek; Corbulo'nun 58-60 yıllarında kendisinin de katılmış olduğu başarılı Armenia seferi sırasında bir kış geçirdiğinden dolayı uygun gördüğü Cappadocia ve Armenia sınırında ve Melitene bölgesinin tam kuzey ucunda bulunan bugünün Onar köyü arazisindeki sınır yerleşim alanında konuşlandırılmıştır. Bu yerleşim alanı Cappadocia eyaleti kenti Sebasteia (Sivas), hem de Armenia krallığı kenti olan Aziris-Yerzinga (Erzincan) ile sınıdaştır. Ve bizce XII. Fulminata Lejyonu 300 yıllık askeri serüvenini işte burada yaşamıştır.

Bu önerimiz için kanıtları alt alta sıralayalım:

1)Antik yazarların ve yazıtların tanımladığı bölge belirten isim açık: Melitene (η Μελιτηνη). Flavius Iosephus'un cümlesine bakalım: "Armenia ve Kappadokya sınırlarında, Fırat'a yakın Melitene denilen yere gönderdi" (εις δε Μελιτηνην καλουμενην απεστειλε, παρα τον Ευφρατην εν μεθοριοισ της Αρμενιαισ εστι και Καππαδοκιας.) Bu söylemde Malatya kenti (Melita-Μελιτα) kastedilmiyor. Melitene adı, Melita kenti ya da kalesinin köy ve kasabalarıyla birlikte tüm arazisi, yani Kappadokia eyaletine bağlı Melitene vilayetini karşılıyor. Eğer XII. Fulminata Lejyonu, kent merkezine ya da merkezin yanına gönderilmiş olsaydı eis ten Melitan-εις την Μελιταν veya eis ten polin tes Melitenes-εις την πολιν της Μελιτηνης biçiminde yazılmış olurdu. Örneğin Strabon Paphlagonia'da Olgassys'i (İlgaz bölgesini) bir vilayet (eparkhia-επαρχια) olarak Kimiatene-Κιμιστηνη, yönetim yeri olan kent veya kale de Kimiata-Κιμισατα sözcüğüyle adlandırmaktadır.⁵ Ayrıca Gangra (Çankırı) bölgesinde Doktora tezime ilişkin çalışmalarım sırasında, içlerinde Ξειτα-Ξειτηνη (Kseita-Kseitene), Καρζα-Καρζηνη (Karza-Karzene) ve Κιμισατα-Κιμιστηνη (Kimista-Kimistene) gibi yer-bölge adları geçen 3-4 yazıt bulmuş ve onları *Epihraphica Anatolica* ve *TAD* dergilerinde yayınlamıştık.

2) Yukarıda genişçe açıklamalarda bulunduğumuz Sandıklı Mağara kaya mezarının ilk sahibinin bir süvari lejyoneri -komutanı- olduğuna tanıklık eden resimlerin günümüze kalmış olması maddi tarihsel varlık ve başlıbaşına somut bir belge niteliğindedir. (Res. 23, 24, 25, 26, 27) Ayrıca Sandıklı mağara'nın hemen sol yanındaki çifte kaya mezar odalarının birindeki *arkosolium* kemeri üzerindeki süslemelerin, pergelle çizilmiş kırmızı renkli daireler içinde üçgenler ve kareler veya kare içinde daireler, yani geometrik şekiller (Resim 29) olması da orada bir mühendis lejyonerin cesedinin yattığına tanıklık edebilir.

3) Ayrıca batıdan, Arapgir yönünden güney-doğuya doğru Onar köyü arazisinden geçen; Hanıdere, Kızılyazı, Çamaltı ve Naldöken semtlerinde hâlâ izlerine rastlanan bir antik yol sözkonusu. (Res. 30) E. Honigman'a göre 935 yılında bu çevrede *Kharpezikion Thema'sı*⁶ oluşturulmuş ve *Kharpeze'den Kharpete'ye* ulaşan bir yol yapılmıştır. *Kharpeze*, Arapgir'e bağlı ve 16 km. batısında bulunan Kharpuzik köyü, Kharpete de Harput-Elazığ'dır. Bu antik yol Suceyin köyünden geçen Arapgir çayı üzerindeki Roma köprüsünü (Res 31), Keban Barajı sularının altında kalmış olan Fırat üzerindeki Karamağara Roma köprüsünü birbirine bağlıyordu. Dolayısıyla bu yol Romalılar, açıkçası XII. Fulminata Lejyonu tarafından yapılmıştır. Bizanslılar tarafından onarılmış olmalıdır. Çevrede Sultan IV.Murat'ın geçtiği Bağdat Yolu olarak adlandırılmaktadır. Bu antik yol bizce, Roma Lejyonlarının yaptığı Satala'dan(Sadak köyü, Gümüşhane), XII. Fulminata Lejyonunun konuşlandırıldığı Melitene-Armenia sınırından, yani buradan Onar köyü arazisinden geçerek, Kharpete'den güneye inip, Parth sınırında tam Fırat'ın kıyısındaki Zeugma'ya ulaştığı bilinen yolun kendisidir.

4) Dördüncü kanıtımız, 1982 yılı köy arazisinde yapmış olduğumuz yüzey araştırmaları sırasında bulunmuş olan ve "*Onar Dede Mezarlığı ve Şeyh Hasan Oner*" kitabımızda (s.22) yayınladığımız bir Roma parasıdır (Res. 32). Bu herhangi bir Roma imparatoruna ait değil, XII. Fulminata Lejyonu'nu bu bölgede konuşlandıran İmp. Titus Flavius Vespasianus parasıydı. Ön yüzünde İmpatorun portresi çevresine adı ve unvanları, arka yüzünde ise daire içinde "Legatus Pansa zamanında, yıl 10" (Epi Pansa(s) Presbeutou, et(ous) 1 = Επι Πανσα(ς) Πρεσβευτου, ετ(ους) 1) yazılıdır. Corbulo'nun valiliği döneminde (İ.S.58-60) Cappadocia'nın, Augustus'un İ.Ö. 25 yılında Roma'ya bağladığı Galatia ile birleşerek İmparatorluk Eyaleti statüsüne girmesi 60 yılında resmileşmiş oluyor. Cappadocia'nın takvim-tarih başlangıcı (era'sı), Tiberius tarafından Roma'ya bağlandığı İ.S. 17 yılı olmasına rağmen, sikkenin basılış tarihinde 60 yılı başlangıç kabul edildiği anlaşılıyor. Böyle olunca, bu eyalet baskılı Vespasianus parasını kesin olarak İ.S. 70 yılına tarihleyebiliyoruz. Bu tarih, baştan beri anlatıldığı üzere, İmp.Titus F.Vespasianus'un XII. Fulminata Lejyonunu Melitene'de Cappadocia-Armenia sınır hattına konuşlandırdığı tarihe denk düşmektedir. Bu sadece bir raslantı olabilir mi? Biz raslantı olduğ-

Res. 29: Çifte kaya mezarının arcosolium kemeri üzerindeki geometrik şekiller (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 30: Kızılyazı semtindeki antik yol kalıntısı (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 31: Arapgir Çayı üzerindeki Suçeyin Taş (Roma) Köprüsü (Arapgir Belediyesi-Göldağı Foto).

Res. 32: Titus Fl. Vespasianus parası, İ.S. 70. (İ.Kaygusuz'un 'Onar Dede Mezarlığı' kitabından)

nu düşünmüyoruz; İmp. Vespasianus'un burasıyla özel bir ilişkisi vardır ve XII. Fulminata Lejyonu'nu burada konuşlandırmış; lejyonerlerin ücretleri de eyalette basılan paralarla ödenmiştir anlamı çıkmaz mı?

5) Son kanıtımız da 3. yüzyılın üçüncü çeyreğine ait yine bir Roma parasının düşündürdükleri olacak. Söz konusu olan para, 2000'li yılların başında Tutağaç semtinde Mehmet Ünlü tarafından bulunmuştur. Başlarda buluntulardan söz ederken kısaca belirttiğimiz gibi bu bir isyancı İmp. C. Fulvius Quietus(İ.S.261) parasıdır. (Res. 10) Bu Antoninus gümüş sikke olasılıkla Antiochia (Antakya-Hatay) baskılıdır. Ön yüzünde; çok düzgün imparator portresinin çevresinde IMP(erator) C(aesar) FVL(vius) QUIETUS P(ius) F(elix) AUG(ustus) yazılmış. Arka yüzünde; SOL INVICTO (Yenilmez Güneş Tanrısına) yazısının çevrelediği silik olan figürün, çok açık benzeri bir sikke üzerindeki solda ayakta duran ve sağ elini kaldırmış ve sol eliyle, sol boşluktaki yıldızla birlikte yerküreyi tutan Güneş Tanrısı Sol olduğu anlaşılmaktadır.⁷

İmparator Valerianus'un (253-260) ölümünden sonra doğu lejyonları komutanları tarafından imparator ilan edilmiş olan Quietus, daha önce Valerianus'un konsül yapıp Doğu lejyonları komutanı tayin ettiği kişidir. Dolayısıyla XII.Fulminata lejyonu da, diğerleriyle birlikte onun kumandası altında Sasanilerle savaşmış ve imparatorluğunun ilk aylarında Ballista'nın kumandası altında doğu lejyonları bir yıl önce yenildikleri kral Sapor'a karşı büyük bir zafer kazanmış ve Fırat'ın üzerinden geri çekilmesini sağlamışlardır. Belli ki, bu savaşlara katılmış olan Fulminata lejyonunun ücretleri de Quietus'un tek başına ve Palmyra kralı (Güneş tanrısı Sol'un rahibi) Odenathus'la sıkı dostluğu olduğu dönemde basılan bu paralarla ödenmiş bulunuyordu. İmparatorluğun doğu bölgesinde kendisini destekleyen lejyonların sayesinde sadece birkaç ay imparatorluk yapmış bu geçici İmparatorun parasının bu topraklarda bulunmuş olması anlamlı bir kanıt olamaz mı?

Neredeyse 200 yıldır bu sınır bölgesinde yerleşik bir hayat süren XII. Fulminata Lejyonu, diğer lejyonlar gibi, ihtiyaç duyulduğunda imparatorluğun çeşitli bölgelerinde sefere çağrılıyor; isyan ve karışıklıkları bastırmak için kullanıldığı gibi, asi komutanların isyanlarında da

kullanılıyordu yeter ki ücretleri katlanarak ödensin. Sonra Lejyon veya vexillatiolar, ailesini ve yakınlarının yaşadığı, o zamanki adını bilmediğimiz Onar topraklarındaki yerleşim alanı kasabalarına dönüyorlardı. Öyle anlaşılıyor ki, İ.S. 69 yılında Tuna kıyılarındaki lejyonlarla birlikte arkasında durarak Titus Vespasianus'u İmparatorluk tahtına çıkaran XII. Fulminata Lejyonu, tam tamına 191 yıl sonra, yani 261 yılında eski komutanları Titus Fulvius Quietus'a tam destek vermiş olmaları ki, bu birkaç aylık asi İmparatorun parası Onar'a kadar gelmiştir.

Yukarıda anlatmaya ve tanıtmaya çalıştığımız Onar köyünün uzak geçmişinin daha gerçekçi temellere oturması ve doğru, kesin ayrıntılar içeren bilgilere sahip olmamız için arazisinde ciddi bilimsel yüzey araştırmaları Roma Kaya Mezarları alanında temizlik ve kurtarma kazılarına şiddetle gereksinim vardır. İçleri taş ve toprakla dolu kapalı mağaraların açılıp temizlenmesi yapıldığı takdirde yeni duvar resimleri ve yazıtlarla karşılaşmamız her zaman mümkündür. Ayrıca açık kaya mezarlarının önünde hafif eğimli kayalık yamaçta kapalı zemin kaya mezar odalarının da ortaya çıkarılma olasılığı yüksektir.

Kaya mezarları alanında yapılacak temizlikle birlikte, bazı sondaj kazılar sayesinde eminiz ki, kaya nekropolunu yaptırmış olan bu sınır kasabasında yaşamış olduğunu düşündüğümüz XII. Fulminata Lejyonu'nu aydınlatacak yeni ve özgün kanıtlar ortaya çıkacaktır. Açık ve kapalı 20'nin üzerinde kaya mezar odasının bulunduğu ve **1. Derecede Arkeolojik Sit Alanı** ilan edilen bu nekropol alanı acilen koruma altına alınmalı ve temizlik, kurtarma kazılarının ardından, korunaklı bir gezi yolu yapılmalıdır. Mezar odalarının duvarlarındaki resimleri, kemer frizleri ve diğer kabartmalı ve boyalı figürlerin tahrip olmasına izin verilmemeli. Hele hele bunları birer büyüdü define işareti gibi anlamlandırıp kıran, yanını-yöresini hoyratça kazan hasta definecilerin ellerine bırakılmamalıdır.

III. Selçuklu Dönemi Türkmen Yerleşimci (Kolonizatör) Şeyh Hasan Hasan Onar Ve Köyün Yakın Geçmişinin Kısa Özeti

Onar Dede ve Sultan Onar unvanlarıyla da anılan Şeyh Hasan Onar, bir çok Anadolu evliyası gibi Horasan kökenlidir. Tarihsel olarak kendisinin, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde İsfahan valisi; bu kentin yakınlarındaki bâtınilerin yaşadığı *Halâdgâh* kalesinin sahibi Emir Onar'ın kızından torunu olduğunu düşünüyoruz. Bu düşünceye nasıl vardığımızı kısaca açıklamak gerekiyor: Şeyh Hasan Onar'ın Bağdat Abbasi halifesi tarafından Selçuklu Sultanı'na gönderilmiş olan elçilik heyetini oluşturan zamanın tanınmış bilginleri arasında bulunmuş, onun Abbasi sarayında gördüğü saygı ve tanınmışlığının kanıtıydı. Bu bizi, onun bir askeri aristokrat aileden gelmiş olabileceği kanısına götürdü. Şeyh Hasan'ın ek ismi, hâlâ yaşamakta olan 'Onar' sözcüğünün bir ecdad-soy veya aile adı olması olasılığından hareketle araştırmaya başladık. İşte o zaman karşımıza Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın (öl.1092) gözde Sipehsaları (başkomutanı) İsfahan emiri Onar Bilge Beg (öl.1099/1100) çıktı. Melikşah'ın oğulları arasında yapılan savaşlardan birinde öldürülen Emir Onar'ın damadı Sultan Alparslan'ın torunlarından biridir. Bu kişi Basra, Şam, Fars atabegliklerinde bulunmuş, Mengü Bars'tır. Ayrıca Mengü Bars'ın 1158'de Abbasi Halifesi topraklarında baş kaldırıp yağmalara girişmiş olan İva Perçem Türkmenlerinin ayaklanmasının bastırarak dönemin Halife'sini kurtardığı bilinir. Bu halife, Şeyh Hasan Onar'ı Selçuklu Sultanı'na gönderdiği heyetin içine katan halife Nasr Lidinillah'ın babasıdır. Bu demektir ki, Halife çocukluğundan beri Şeyh Hasan'ı Mengü Bars'ın oğlu olarak tanıyordu. Eğer farklı bilgi ve belgeler ortaya çıkmadığı takdirde, Sultan Onar'ı aynı zamanda Selçuklu hanedan ailesinin bir mensubu görmek durumundayız.⁸

Sultan Onar'ın Rum'a, yani Anadolu'ya ilk gelişi 1205 yılına rastlar; Bağdat Halifesinin, Konya Selçuklu Sultan 1.Gıyaseddin Keyhusrev'e gönderdiği, içinde Muhyiddini Arabi, Mecdüddin İshak, Evhadüddin Kirmani ve Ahi Evren gibi zamanın İslam bilginlerinin bulunduğu elçilik heyeti içindedir. Onun Irak bölgesinden Anadolu'ya oymağıyla birlikte toplu halde ikinci gelişi ise yerleşmek, yurt tutmak amacıyla. Bağlı bulunduğu, dört Göktürk alfabesi harfinden oluşan çok büyük olasıyla Türkmen Bayat boyu damgasının bir çeşidine, Onar Dede mezarlığında bulunan bir mezar taşında rastlanmıştır (Res. 33). Damganın "*Neng ölesi=Herşey fanidir, ölümlüdür*" anlamına geldiği Proto-Türkî (Ön Türkçe) uzmanları tarafından ileri sürülmektedir.⁹

Şeyh Hasan Onar inançsal olarak, kendisinden yaklaşık 30 yıl sonra Anadolu'ya gelmiş olan Hünkâr Hacı Bektaş Veli gibi bir bâtını dai'si, yani alevi-bâtını inancının yayıcısı ve davetçisi, aynı zamanda Ehlibeyt soylu bir seyyiddir. Çok büyük olasılıkla 1220'nin başlarında köyün adıyla anılan zaviyesini kurmuş ve 1224 yılında Selçuklu (Malatya) emirinden aldığı zaviye-

Res. 33: Göktürk alfabesi harfleriyle Bayat boy damgası: “Neng ölesi (Herşey fanidir)” (Foto: İsmail Kaygusuz).

Res. 34: 1224 tarihli Onar Zaviyesine verilmiş olan **Vakıfname**'nin kopyası (Foto: İsmail Kaygusuz).

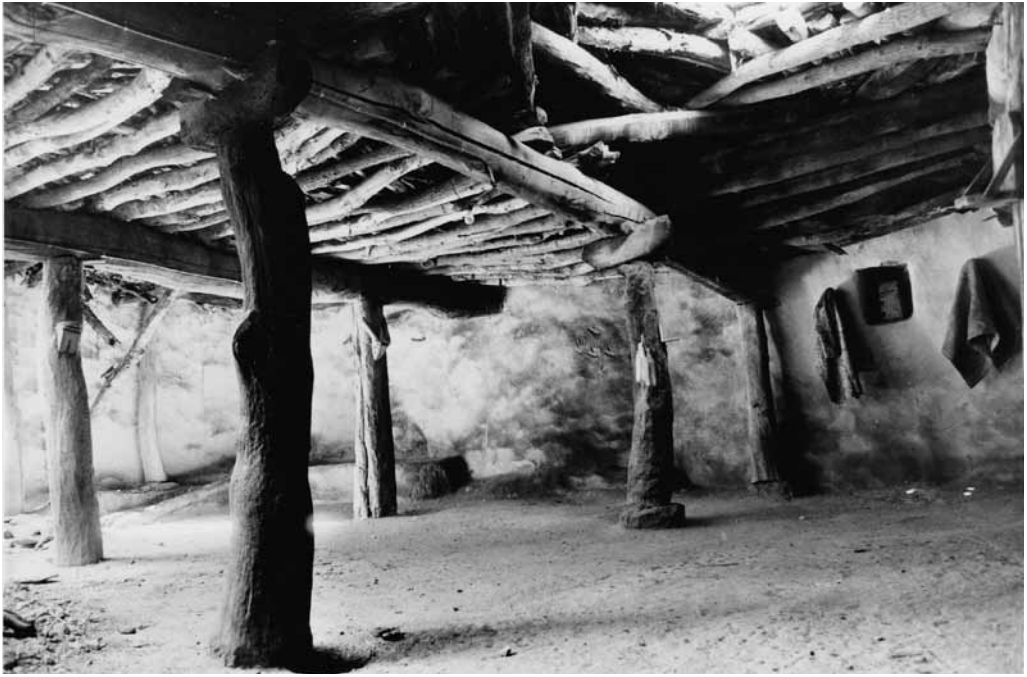
ye vakfedilmiş arazinin sınırlarını ve kullanım koşullarını belirleyen *Vakıfname*'yle kuruma resmiyet kazandırmıştır (Res.34). Bu Onar Zaviyesi kurumunun bir parçası olan Büyükocak ve Şeyh Bahşiş Tekkeleri cemevi işlevi görerek, zamanımıza kadar korunmuş ve Türkiye'de bilinen en eski Cemevleri olarak yaşamaktadır (Res. 35).

Şeyh Hasan Onar, 1200'lü yılların ilk çeyreğinde oymağı veya obasıyla gelip, burada zaviyesini kurup, tesadüfi olarak göçerlikten yerleşime, yurt edinmeye geçmedi. Kendisinden önce binlerce yıl yaşanmışlığın, tarihsel kültür mirasının bulunduğu bu çevreyi; sulu, bereketli her türlü ağaçlar ve otluklarla kaplı, yerleşime uygun bir yer olduğu için seçmiştir.

Bugün açık ve kapalı durumda 20 kadar kaya mezarını kapsayan nekropol alanı olasılıkla İ.Ö. 1. yüzyıldan 9. yüzyıllara kadar kullanılmıştır. Yaptığımız yüzey araştırmalarında ele geçen arkeolojik malzemeler, köyün arazisinde İlk Neolithik'den, yani İ.Ö. 7. binden bu yana 9 bin yıllık kesintisiz yerleşme bulunduğunu göstermektedir. Belki de, Şeyh Hasan Onar buraya gel-

Res. 35a: Tarihi Büyük Ocak Cemevi'nde Karadirek ve Murat Direği, Yapılış Yılı: Hicri 621 (M.1224) (Foto: Nezih Başgelen, 1983).

Res. 35b: Şeyh Hasan Onar oğlu Şeyh Bahşiş'in Tekkesi'nden bir görünüm (Foto: Nezih Başgelen, 1983).

diğinde, Roma-Bizans harabeleri hâlâ ayaktaydı. Son zamanlarda ele geçen bazı nümizmatik kanıtlar resimli kaya mezarının yeniden yorumlanıp değerlendirilmesini sağlayarak, önemli bir tarihsel olayın önünü açmıştır: Çok büyük olasılıkla İ.S.70 yılında İmparator Titus Vespasianus tarafından Malatya'da konuşlandırılan *XII. Fulminata Lejyonu*'nun tam 300 yıllık ömrü Onar topraklarında geçmiştir. Kaya mezar odalarının oluşturduğu nekropol da onlara aittir.

Biz Onar köyü yaşayanları olarak Şeyh Hasan Onar'a saygımızı, onu evliyalastırarak sürdürüp bugüne getirdik. Sığınağımızdı, ziyaretgâhımızdı Onar Dede türbesi; mutlu günlerimizde üzerinde kurban keser lokma dağıtır, acılı günlerimizde yardım diler ve onun kutsallığına sığınır-dık. O bizim atamız, kerametleriyle tanıdığımız evliyamızdı; kuru bastonunu toprağa sokunca yeşerip "Sakız Baba" olmuş, bir tekme vurunca su çıkmış adı "Cennet Pınarı" olmuş; tekkesi-ni kurarken ağaç aramaya çıkmış, bir koca kiraz ağacı köküyle göçeğiyle sürüklenerek peşinden gelmiş. Bir tas çorba ve bir torba arpayla padişahın üç bin atlı ve üç bin yaya askerini atlarıyla birlikte doyurmuş...

Son inceleme ve araştırmamızda vardığımız sonuca göre; Şeyh Hasan Onar, inançsal ve siyasal bağlamda Alamut İmamı Alâ Muhammed'e (1166/1210) bağlı ve El Cezire Türkmenlerinin yaşadığı büyük olasılıkla İsmaili Bayat Kalesi'nin yönetici bir bätünü *da'i*'siydi. I.Gıyaseddin Keyhusrev tahta çıkışının ve yaptığı fetihlerin haberini (zafername'sini) sadece Bağdad halifesine değil, dönemin güçlü Nizari Alamut Devleti'nin İmamı'na da göndermiş olduğunu kaynaklar yazmaktadır. Bize göre Şeyh Hasan Onar, Halife'nin elçilik heyetine, Halife'nin çok iyi tanıdığı olması dışında, Alamut İmamı Alâ Muhammed II.yi temsilen katılmıştır. Çünkü o yıllar Halife, kırk yılı aşkın bir zamandır Alamut'un başında bulunan ve son yıllarını yaşamakta olan Alâ Muhammed'in, yerine vasi tayin ettiği oğlu Celaleddin III. Hasan ile gizli dostluk ilişkileri içindedir. Bu heyetkilerin büyük bir kısmı Şafii-İşari ve Hanefi mutasavvıf bilginlerdi, sadece Şeyh Hasan Onar bätünü ve Ali soylu Aleviydi. Tüm bu tarihsel verileri ve büyük, büyük, büyük Dede'mizin bize ulaşmış keramet söylencelerini "*Bir Anadolu Evliyası Sultan Onar*" tiyatro oyunumuzda kullanarak yorumladık.¹⁰ Onun bir bätünü *da'i*'si oluşunun anısı ve Baba Resul ayaklanmasının izleri, Onar köyünde dedeleri ve evlatlarını, talipleri tarafından hâlâ bazan "*Dayî*", bazan "*Baba Resul*" adıyla çağrılmalarında yaşıyor.

NOTLAR

1. 2010 yılında bu aletlerden çok sayıda parçaları Mehmet Palaz'la birlikte, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Prehistorya Bölümünde Prof. Dr. Mehmet Özdoğan dostumuza teslim ettik.
2. Recep Özman, "Arapgir Onar Köyü Kaya mezarları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi TARİH DERGİSİ, Sayı 62, İstanbul 2016, s. 1-37.
3. Recep Özman'ın atların kuyruklarının bağlı, deveyi çift hörgüçlü görmek isteyip Türkistan'a, dolayısıyla göçebe Türkler'e bağlaması ve buradaki kompozisyonu kısmen dinsel içerikli görmesi ideolojik bir zorlama olarak değerlendirilebilir: *Tarih Dergisi* sayı 62, s.11-12
4. Tahsin Aydoğmuş, *Devinimin GÖRSEL Dili-Expression of MOTION*, Tahsin Aydoğmuş fotoğraf atölyesi, İstanbul, 2015, s.3, 6
5. Strabon, *Geographika*, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları 6. Baskı, İstanbul, 2009, s.53
6. Thema, çoğl. Themata (Θεμα, Θεματα) Bizans imparatorluğunda 7. yüzyılda oluşturulmuş, vilayet'i karşılayabilen yerel yönetim birimi. Başına atanmış askeri ve sivil görev yapan valiye Strategos (Στρατηγός) denir ve sahibi imparator olan toprakları kullanım hakkına sahipti. Thema'nın oturanları hem tarım yapıyor, toprağı işliyor hem de yönetimin belirlediği birkaç bin asker yetiştirerek Bizans ordusunun bir parçası oluyordu. Bazı tarihçiler Osmanlı'nın Tımar sistemini, Bizans'ın aynı zamanda toprak mülkiyeti sistemi olan bu thema'lardan esinlenerek oluşturduğunu ileri sürmektedirler. Oysa Selçuklularda Emir'in yönettiği buna benzer bir İkda sistemi mevcuttu.
7. Titus Fulvius Junius Quietus Augustus Quietus, Macrianus'un oğlu ve İmparator Valerianus'un (İ.S.253-260) doğudaki lejyonlarının komutanıdır. Valerianus'un Sasaniler üzerine yaptığı seferde yenilerek, kral Sapor'un onu esir alıp işkenceyle öldürmesinden(derisi yüzülerek içine saman basılmış) sonra, muhafız alayı komutanı Ballista ve baş komutanı olduğu lejyonlar Doğu'yu kurtarmak için Quietus'u, kardeşi Genç Macrinus'la birlikte imparator ilan ettiler. Ballista Sapor'u Corycus'da (Erdemli, Mersin) yendi ve ve kralı Fırat üzerinde çekilmeye zorladı. Bu zaferden sonra, iki Macrinus (baba ile oğul), İmparatorluğun tamamını ele geçirmek için Batı üzerine yürüdüler, fakat Trakya'da Galia lejyonu süvari komutanı Aureolus tarafından yenilgiye uğratıldılar. Macrinus ve babası yakalanıp hapse atıldı ve sonra ölümlle cezalandırıldı. Quietus Doğu'da tek imparator olarak kaldı, ancak kendisinden desteğini çeken Palmyra kralı Odenathus'a kolay bir av oldu. Quietus Emesa'ya (Humus, Suriye) kaçtı; şehir halkı tarafından yakalanarak öldürüldü. Böylece Quietus'un yaklaşık 8 aylık imparatorluğu sona ermiş oldu, yıl 261.
8. Geniş bilgi edinmek için, Şeyh Hasan Onar, Onar köyü ve tarihî Büyük Ocak Cemevi ile ilgili makale ve söyleşilere bakılabilir: www.ismailkaygusuz.com
9. Taşın fotoğrafı ve çevirisi, mezar taşını gören bir Göktürk dili uzmanının yanlış olarak 11.yy.a tarihleyip internete koymasıyla, oldukça ilgi çekmiş; fotoğraf altı bilgisiyle birlikte yüzlerce facebook, twitter ve instagram sayfalarında dolaşmaktadır.
10. Oyun metni için bkz. www.ismailkaygusuz.com

KAYNAKÇA

- Aydoğmuş Tahsin, *Devinimin GÖRSEL Dili-Expression of MOTION*, Tahsin Aydoğmuş fotoğraf atölyesi, İstanbul, 2015.
- Başgelen, Nezh, *Toprağın Altından Kağdın Üzerine Arkeoloji*, İstanbul, 2009.
- Göksu, Mehmet, *Roma İmparatorluğunun Anadolu Lejyonları-Genel bakış*, www.geekyapar.com
- Heartwell, John, *LEGIO XII FULMİNATA A Brief History*, www.haubum.tripod.com/leg.xii.html
- Honigman, E. Çev. Fikret Işıltan, *Bizans'ın Doğu Sınırı*, İstanbul, 1970
- Kaya, Mehmet Ali, *Roma Lejyonları ve Anadolu*, www.dergiler.ankara.edu.tr
- Kaygusuz, İsmail, *Onar Dede Mezarlığı ve Adı Bilinmeyen Bir Türk Kolonizatörü ŞEYH HASAN ONER*, Arkeoloji ve Sanat yayınları. İstanbul, 1983
- Kaygusuz, İsmail, *SAVAŞLI YILLAR; Son Görgü Cemi, Çileli Günler*, Alev Yayınları, İstanbul, 2010
- Özman, Recep, "Arapgir Onar Köyü Kaya Mezarları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi TARİH DERGİSİ*, Sayı 62, İstanbul 2016
- Strabon, *Geographika*, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları 6. Baskı, İstanbul, 2009
- Uzunoglu, Hüseyin, "Anadolu'da Roma Lejyonları" *ESKİÇAĞ YAZILARI 2*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012
- Wikipedia, The Free Encyclopedia